

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

**Комисија за националне мањине ЦК КПЈ (1956-
1960)**

Ментор:

проф. др Љубодраг Димић

Студент:

Златко Ивановић ИС13/118

Београд, 2018.

Садржај:

Предговор.....	3
Увод.....	4
Националне мањине у Југославији.....	6
Став Комисије о положају националних мањина у старој Југославији.....	9
Ратни период и политика према националним мањинама из угла Комисије.....	12
Правно-политички положај националних мањина у Југославији након рата – поглед Комисије	15
Састанци Комисије.....	19
Закључак.....	45
Извори и литература.....	47

Предговор

Услед жеље да се бавим Горанцима и њиховим положајем у XX веку вршио сам истраживање у Архиву Југославије у оквиру фонда Централног Комитета Савеза Комуниста Југославије – Комисија за националне мањине и наишао на многа питања, а врло мало одговора. У току истраживања, сама комисија и њен рад постали су ми интересантни за истраживање, па је у договору са ментором, проф. др Љубодрагом Димићем, она постала тема рада.

О националним мањинама у Југославији се доста писало, поготово о албанској, као најбројнијој мањини, али се надлежним органима који су се бавили питањем националних мањина није посвећивала пажња. Овим радом желим да представим управо једну такву државну институцију, њен поглед на мањинска питања и проблеме и какву улогу је политика према националним мањинама имала у државној политици.

У писању овог рада главни извор ми је био Архив Југославије, првенствено фонд ЦК СКЈ – Комисија за националне мањине, као и фонд Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ). Документа која сам користио у оквиру ових фондова су у највећем броју били записници са састанака Комисије, као и извештаји и елаборати о одређеним националним мањинама или проблемима. Треба имати у виду да су многа документа у овим фондовима пристрасна и да углавном показују поглед Комисије, односно СКЈ на догађаје, а не реално стање ствари, стога треба бити обазрив и узимати податке који су у њима изнесени са резервом.

Поред архивске грађе, за писање овог рада веома су ми помогле већ постојеће монографије. За преглед општег политичког стања, у раду најважнија била ми је монографија Бранка Петрановића *Историја Југославије 1918-1988*, књ. 1-3, док ме је у положај националних мањина у краљевини Југославији упутила докторска дисертација Зорана Јањетовића „*Националне мањине у Југославији 1918-1941*“. Те две публикације су ми помогле да прикажем бројно стање мањина, као и њихове политичке и друштвене проблеме. Затим за однос Југославије према албанској мањини помогло ми је дело Љубодрага Димића и Ђорђа Борозана, *Југословенска држава и Албанци, I-II*, док ми је за однос Југославије и Албаније помогла књига Александра Животића, *Југославија, Албанија и велике силе (1945-1961)*. Увид у стање у Војводини за време Другог светског рата стекао сам у књизи, *Војводина у борби*, у издању Матице српске. Такође, у истраживању о

Горанцима, чије ћу питање отворити у овом раду, користио сам монографију групе аутора, у издању Српске академије наука и уметности географског института „Јован Цвијић“, *Шарпланинске жупе Гора, Опoље и Средска, Антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*, као и отисак из ове монографије Харуна Хасанија, *Миграције становништва Горе*, такође у издању САНУ. За општи увид у бројно стање националних мањина користио сам пописе становништва.

Увод

Комисија за националне мањине основана је децембра 1956. године при Централном комитету Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ), а разлог за формирање у оквиру ЦК СКЈ је био тај што су на власти у већини суседних земаља комунистичке партије. Имала је задатак да прати комплетну мањинску проблематику у земљи, као и питања која су у вези са југословенским националностима у суседним земљама. Чланови Комисије у периоду оснивања били су Мома Марковић као председник, затим Марјан Цветковић, Светислав Стефановић, Марјан Брецељ, Страхил Гигов, Геза Тиквицки, Иван Рукавина, Предраг Ајтић и Љубица Станимировић.

У Србији, Словенији и Македонији формиране су одговарајуће комисије при централним комитетима. У Хрватској при Главном одбору Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ), док је у Босни и Херцеговини и Црној Гори у идеолошкој комисији задужен по један члан за мањинска питања. Комисија је постојала при Покрајинском комитету КПЈ-СКЈ за Војводину, а за Аутономну Косовско-Метохијску област (АКМО) био је задужен Кољ Широки.¹ На ова тела се Комисија највише ослањала.

Комисија је проучавала битна начелна и текућа мањинска питања преко одговарајућих установа. При комисији је оформљено шест група. Три групе су радиле на проблемима мањине у Југославији: албанско-турска-бугарска, мађарско-румунско-чешко-словачка и италијанско-аустријска група и три групе за југословенске националности у суседним земљама: за Италију-Аустрију, Мађарску-Румунију и Бугарску-Грчку-Албанију.²

¹ Архив Југославије, Централни Комитет Савеза Комуниста Југославије XVIII К.1/15

² АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/2

Група за националне мањине у Југославији бавила се следећим питањима: 1. Колико је чланова СКЈ из редова националних мањина; 2. Оценом активности припадника националних мањина; 3. Колико има секретара у окружним комитетима и среским комитетима; 4. Националне мањине и рад у Социјалистичком савезу; 5. Учешће националних мањина у друштвеној управи, администрацији; 6. Учешће у области самоуправљања; 7. Привредни живот и стање на селу; 8. Мањинско школство и проблеми културних радника; 9. Појаве и захтеви за иселење из ФНРЈ; 10. Везе са иностранством и инострана пропаганда међу националним мањинама; 11. Појава шовинизма и др.

Група за југословенске националности у суседним земљама се бавила: 1. Бројним стањем националних мањина, њиховом компактношћу, положајем земљама у којима живе и др; 2. Политичком припадношћу и учешћем у политичком животу земље у којој живе; 3. Учешће у државној управи и администрацији; 4. Укљученост у индустрију, пољопривреду и др; 5. Школска мрежа, настава и просветни кадар. Штампа и културно-просветне организације и др; 6. Национална повезаност за ФНРЈ; 7. Процес денационализације; 8. Како су се одразили догађаји везани за Резолуцију ИБ-а (1948) на положај националних мањина у Албанији, Бугарској, Румунији и Мађарској и др. У овом раду биће представљен рад Комисије управо кроз ова питања.

Комисија је радила до 1960. године при ЦК СКЈ, а после Петог конгреса Социјалистичког савеза радног народа Југославије, наставила је са радом у оквиру ССРНЈ. Што се тиче садржине и методарада Комисије, није било никаквих битних промена.

Архивска грађа Комисије за националне мањине ЦК СКЈ обухвата период 1949-1967. године, али је важно напоменути да се рад Комисије најбоље може пратити у периоду од њеног оснивања, па до почетка њеног рада у оквиру ССРНЈ, односно од 1956-1960. године захваљујући записницима са састанака који су се одржавали у том периоду. Такође треба напоменути да тисастанцини субилиредовно сазивани, већ по потреби, као и да се састав Комисије мењао и да су имена присутних чланова дописивана, а понекад нису била ни записана имена присутних, већ су наведени као „друг из Словеније“ или у најбољем случају по презимену.

Националне мањине у Југославији

Према попису становништва из 1953. године који износи Комисија, у Југославији је живело близу два милиона припадника националних мањина, и то: Русина – 29.975, Италијана – 35.874, Румуна – 60.364, Немаца 60.536, Бугара – 61.710, Чеха – 34.517, Словака – 84.990, Турака – 259.535, Мађара – 507.175, Албанаца – 754.245 и осталих националности или неопредељених око 166.000.³

Овај увид у број становника, иако би се о њему могло дискутовати, са сигурношћу показује једну битну ствар, а то је разноликост становништва. Разлог томе је положај Југословенских земаља преко којих су кроз историју пролазиле многобројне миграције.

Јужнословенски народи су дуготрајним процесом асимилације староседелачког становништва, до краја Средњег века постали већина у највећем делу територије која ће припасти југословенској држави 1918. године. Ипак, историјско право, односно право првенства у односу на словенско становништво на деловима ових простора претендују Албанци и Румуни.⁴

Албански екстремисти теже да представе Косово као колевку Албанаца у коју су се Срби помало инфилтрирали током турске власти, док исту територију Срби из историјских разлога такође представљају као своју колевку. Већина албанских аутора затупа тезу да су Албанци аутохтоно становништво на Балканском полуострву, позивајући се на не најбоље доказано, али распрострањено мишљење о илирском пореклу Албанаца. Оваква теза се негира у српској историографији. Према Јовану Трифуноском, у Македонији, као и на Косову, до краја XVII века није било Албанаца. Наводи да масовно насељавање Албанаца на Космет почиње од 1740-их, а највећи талас досељавања се догодио између 1801. и 1840. године. Такође сматра да се на основу начина насељавања може закључити да се радило о смишљеној турској политици, али за ту тврдњу нема поузданих доказа.⁵

Други народ који претендује на првенство при насељавању су банатски Румуни. Дискусија се у овом случају своди на питање где су настали Румуни, да ли северно од

³ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII к.2/14

⁴ З. Јањетовић, *Националне мањине у Краљевини СХС/Југославији* : 1918-1941, Београд 2004, 5.

⁵ Исто, 12.

Дунава романизацијом Дачана, како већина румунских научника тврди или јужно од њега романизацијом Трачана, како наводи већина мађарских и српских научника. Ипак, у овом случају се више споре мађарска и румунска историографија, док су се српски научници повремено укључивали у дискусију бранећи српске претензије на западни Банат.⁶

Краљевина СХС је 1918. године, осим територија Хабзбуршке монархије, наследила и мултиетничко становништво које је наставило своје националне борбе из предратног периода, али сада у новим условима. Власти Краљевине СХС су сматрале да би објављивање броја припадника националних мањина могло да угрози интересе државе и пружи материјал њеним непријатељима, односно државама које имају аспирације ка југословенским територијама. То је био главни разлог за одлуку Министарства иностраних дела да својим ветом одложи објављивање резултата пописа из 1921. године, док резултати пописа по матерњем језику од 1931. нису службено објављени за време постојања Краљевине Југославије.⁷

Пописи су између два рата вршени по матерњем језику, који је онда пројектован на националну припадност. Ово је вршено по узору на Аустро-Угарску, где је становништво које је, што због тога што није живело у својој националној средини, што због економске зависности од послодаваца или зато што су живели у мешовитим браковима општило на немачком или мађарском језику и самим тим у пописима придобијено за водеће нације Монархије. Осим тога, многи су мађарски и немачки језик пријављивали због школовања, културних преференција, опортунизма итд.⁸

Проблем је био што су власти себи дале за право да одређују националност својих поданика. Тако се на пример одређивала националност вишенационалних и вишејезичких муслимана, од којих су се многи сматрали Турцима због неразвијене националне свести, подразумевајући под тим припадност исламској вери, а не турском народу. Власти су се жалиле да један број људи на попису није навео прави матерњи језик, наравно ако је то било на штету „државног народа“. Ово је било у складу са тежњом да се умањи број припадника мањина, бар статистички у очима спољног света.⁹

⁶Исто, 17.

⁷Исто, 66.

⁸Исто, 67.

⁹Исто

На основу свега наведеног, може се закључити да се број припадника националних мањина у краљевини СХС/Југославији, не може са сигурношћу изнети.

У оквиру ФНРЈ, према попису из 1953. године, највише националних мањина се налазило на подручју Народне Републике Србије, где је живело неколико компактних националних мањина, које су претежно насељене на подручју Аутономне Косовско-Метохијске Области и у Аутономној Покрајини Војводини.¹⁰

Најбројнија међу мањинама била је албанска (шиптарска како се наводи у комисији), која је компактно настањивала област Космета, где их је било 524.559, а остатак Албанаца живео је у четири општине Врањског среза, НР Македонији и НР Црној Гори. На подручју АКМО налазило се још и 34.583 Турака.¹¹ Овај податак се мора узети са резервом пошто су према попису Турци већински живели у општини Драгаш, општини у којој су живели Горанци, који нису поменути ни на једном попису у социјалистичкој Југославији. Из пописа у попис проценат Турака у Драгашу се смањивао. Тако их је на попису 1961. године било 45,8%, већ 1971. године 9.2%, а 1981. свега 1%¹², док је број становника у тој општини стагнирао. Процент Муслимана у народном смислу се са друге стране повећавао. У самим извештајима Комисије за националне мањине се наводи да се велики број Горанаца изјашњавао на попису као Турци, а у СК као неопредељени.¹³ До разлога за ову појаву нисам успео да дођем.

У АПВ живели су Мађари – 435.345, Словаци – 73.450, Румуни – 57.236 и Русини – 23.043. Настањивали су подручје делом компактно, делом измешани са осталим националностима.¹⁴

На подручју НР Србије, на територији Врањског и Пиротског среза живела је и бугарска национална мањина. Укупан број Бугара у ова два среза је 56.440.¹⁵

¹⁰АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.2/14

¹¹Исто

¹²Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска, Антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, (ур)Г. Војковић, Београд 1995, 387.

¹³ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.4/1

¹⁴ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.2/14

¹⁵Исто

Став Комисије о положају националних мањина у старој Југославији

Према Комисији за националне мањине, стара Југославија је спроводила класни и национални терор. Настојала је да онемогући и искорени сваку прогресивну активност, а упоредо је и угњетавала националности које су живеле на њеном тлу а посебно оне које су ту живеле као националне мањине. Управљачи старе Југославије су показивали отворено страх од самог постојања националних мањина, поготово су се плашили њиховог бројног нарастања и просперитета било које врсте. Сматрало се да само постојање националних мањина представља опасност за национално мешовите крајеве.¹⁶

Треба истаћи да је по питању националних мањина у краљевини Југославији сматрано да је извршена историјска неправда. По тој тези су стране империје углавном силом населиле своје сународнике на југословенске територије, који су потом поново силом асимилovali домородно југословенско становништво. Природан наставак ове теорије била је тврдња да већина припадника националних мањина на југословенској територији, то заправо истински нису, већ су одрођени, па се тежило враћању њиховој „изворној“ народности.

Овакав став доказује да су власти у тек формираној држави имале одбојан став према већем делу мањинског становништва. Словаци, Чеси, Русини и донекле Пољаци су третирани као „браћа“, али је било јасно да су сматрани за „млађу браћу“, тј., имали су нешто већа права од несловенског становништва, док се за остале мањине може рећи да нису биле пожељне. Постојала је скромна међународно-правна заштита коју је мањинама обезбедио притисак сила победница у Првом светском рату, али је и она често била изигравана. Тежило се смањивању мањина исељавањем или асимилацијом, а ако се то није могло, требало је онда то становништво учинити политички немоћним, културно га ослабити и економски потиснути.¹⁷

У складу са схватањима да су мешовита подручја увек несигурна за државну заједницу, Комисија наводи да је стара Југославија тежила да национално осигура национално слабе

¹⁶ Исто

¹⁷ З. Јањетовић, *Националне мањине у Краљевини СХС/Југославији : 1918-1941*, Београд 2004, 591.

крајеве. Колонизација која је обављена после Првог светског рата, требало је да „национално освоји“ мешовите крајеве.¹⁸ Међутим, истиче се да земљу добрим делом нису добили земљорадници, већ грађани, чиновници, па чак и министри, па таква колонизација није донела много користи. Комисија је сматрала да чак и да је колонизација спроведена како је замишљено, мало би се могло постићи у измени етничке структуре. Такође, наводи се да је постојала и теорија о етничкој измени становништва у национално несигурним крајевима, која је оцењивана као најефикасније средство у промени квантитативног односа страног елемента према југословенском живљу. Исељавање других националности ван граница Југославије, био је тежак и неизводљив посао. Због оваквих схватања, комисија је сматрала да је положај многих мањина био несигуран, чак и у погледу опстанка на свом огњишту.

Наводи се да је антинационална политика према националним мањинама долазила је до изражаја на културно-просветном и социјално-економском подручју. Многе националне мањине, као на пример бројна албанска мањина, није могла да јавно употребљава свој матерњи језик и да се на њему школује, па су многи остајали неписмени. Комисија износи податак да је чак 90% албанског живља било неписмено, док се незнатан број школовао на српско-хрватском језику.

Треба ипак истаћи да је албанска мањина у периоду формирања југословенске државе била културно најзаосталија не само у Југославији, већ и у целој југоисточној Европи, у чему се слажу како албански, тако и аутори из других земаља. За то је најзаслужнија турска власт која је спутавала развој албанског школства, па се не може сва кривица сваљивати на власти краљевине Југославије, поготово ако се узме у обзир да је албански језик био неразвијен, без опште прихваћеног алфабета и заједничког књижевног стандарда који је усвојен тек 1968. године.¹⁹ Оно што се може ставити на терет тадашњој власти јесте затварање мањинских школа и отварање школа на српском језику у крајевима насељеним мањинама, као и онемогућавање мањинских народности да похађају средње школе и универзитете у матичним земљама, са којима односи углавном нису били добри. Ово је чињено у страху од могућег прихватања сепаратистичких идеја у матичној земљи, а утицај спољне политике на положај мањина је увек био знатан.

¹⁸ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.2/14

¹⁹ З. Јањетовић, *Националне мањине у Краљевини СХС/Југославији* : 1918-1941, Београд 2004, 278.

Мађарски школски систем није био у потпуности ликвидиран 1919. године, јер није био још увек потписан мировни уговор, али су извршене све припреме за његову ликвидацију. Било је предвиђено обавезно учење српског језика, а Учитељске школе за припаднике мањина нису биле предвиђене. Вероисповедне школе су могле да опстану само као приватне, ако су биле у стању да се саме издржавају.²⁰ У складу са оваквим стањем, Комисија наводи да се у Војводини, културни живот мањина могао развијати мање више по селима, док културно-просветне делатности на вишем нивоу углавном није било.²¹ Такође се наводи да се културни и социјално-економски развитак међусобно условљавају, па су мањине упоредо са лишавањем права на културно-просветном подручју, биле лишене и друштвених и економских права. Ово се највише огледало у неравноправном учешћу у друштвеном и политичком животу. Учешће мањина у државној управи је било симболично и изузетно, а и у тим ретким случајевима се обично радило о местима настањеним готово искључиво мањинама и обично се радило о имућнијим особама.²²

На економском пољу, истиче се да је политика у старој Југославији је експлоатисала регионе настањене мањинама, али је тежила да што мање улаже у те крајеве, што је доводило до раслојавања и честих миграција из тих подручја. То се посебно односи на Косово и Метохију, подручје које је практично било заборављено.²³

Комисија сматра да нису све мањине у старој Југославији имале исти статус. Неколико националних групација су биле обезбеђене међудржавним клаузулама или због политичких односа са другим земљама имале бољи третман. Један од разлога за то је и тај што се велики број Југословена нашао у суседним земљама након Првог светског рата, а то се првенствено односи на Словенце и Хрвате у Италији, односно на Словенце у Аустрији. Све државе у којима су се Југословени нашли као мањина, имале су своје мањине у Југославији, па су се мањинска питања решавала реципрочно.

Комисија је оштро критиковала пописе становништва на којима неке националне групације нису уопште имале статус мањине и то што су на првом попису 1921. године, убележени су само подаци о матерњем језику, па се могао добити само парцијални увид о националној припадности становништва.

²⁰Исто, 298.

²¹АЈ, ЦК СКЈ, XVIII к.2/14

²²Исто

²³Исто

Ипак, треба истаћи, да колико год је попис становништва био непоуздан, уз помоћ података о верској структури народа и матерњем језику може се доћи до неких закључака. Подаци Бранислава Глигоријевића показују да је укупан број становника на том попису био 12.055.715. Удео Срба био је 39%, Хрвата 23,9%, Словенаца 8,5%, Муслимана 6,3%, Македонаца 3,3%, Немаца 4,3%, Албанаца 4%, Румуна 1,6%, Турака 1,2%, Италијана 0,1%, словенских мањина 1,6% и осталих 0,3%.²⁴

Ратни период и политика према националним мањинама из угла Комисије

У читавом предратном периоду суштина националног питања огледала се у борби за националну равноправност и за потпуну националну слободу свих народа у Југославији. Комисија сматра да се Комунистичка партија Југославије непрекидно и упорно борила против свих облика испољавања шовинизма. Она је уносила у свој програм принципијелне поставке о националној равноправности свих народа. Захваљујући правилној и од самог почетка на принципу равноправности и братства заснованом програму, Народно-ослободилачка борба је и могла да окупи најшире слојеве свих народа.²⁵

Када је 1941. године нападнута Југославија, испољила се сва мржња националних мањина према држави за коју се у Комисији каже да их је угњетавала, па су многе од њих пружиле масовну помоћ окупатору због тога. Руководство Народноослободилачког покрета, КПЈ, почела је одмах упорну борбу против даљег расприривања шовинизма. Борила се да усмери припаднике националних мањина ка Народноослободилачкој борби и да их активира у њој. Похваљујући ту упорну борбу КПЈ, Комисија наводи да је почела да се стишава међусобна мржња и неповерење, које је у појединим крајевима узимало озбиљан карактер истребљења међу националностима и убрзо су припадници мањина почели да се укључују у редове НОВЈ.²⁶

²⁴ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988, књ.1*, Београд 1988, 32.

²⁵ Исто

²⁶ Исто

Због тешких услова који су пред рат постојали на Косову и Метохији и због националне мржње, постојали су сви услови за сукоб на том подручју. Већ уочи рата, КПЈ је имала резултата у политичком освешћавању Албанаца, тако да је већ 1941. године било како комисија наводи напредних Албанаца, који су се ставили на страну устанка и организовали масе у борби против окупатора.²⁷

Са развојем устанка и организовањем партизанских јединица, упоредо са све значајнијом политичком активизацијом све ширих слојева Албанаца, стварале су се и прве јединице НОВЈ састављене од бораца албанске националности. Први такви одреди су били „Зејнел Ајдини“ и „Емин Дураку“. Албанци су учествовали са Србима и Црногорцима у косовско-метохијским бригадама које су једна за другом формиране. Политичка активност и преоријентација према помоћи у народном устанку, огледа се и у учешћу Албанаца у првим органима народноослободилачке власти, почев од локалних органа па до Обласног народноослободилачког одбора, чији је први председник био Албанац.²⁸

Мађарска национална мањина је како се наводи преживела изузетно тешке дане у време окупације. Мађарска окупаторска војска запосела је највећи део територије насељене Мађарима и почела да распирује шовинистичку мржњу према другим националностима, што је проузроковало прогањање и покоље и пољуљало из темеља међусобно поверење међу националностима у Војводини. Истовремено мађарски фашисти почели су прогањање напредних људи из редова мањина. Помоћу своје широко организоване обавештајне службе, они су успели да похватају и ликвидирају напредне мањинце, који су припадали радничком покрету и били чланови Партије и СКОЈ-а.

Дани окупације су били тешки за мађарске пољопривредне раднике, који су у великој већини били сиромашни. Наводи се и да мађарске породице нису имале најосновније потребе за живот, па ни деца мађарских радника нису могла да похађају школе јер су била без обуће и одеће.

Мађарске окупаторске власти, побиле су или депортовале сав како се наводи напредни елемент из редова Мађара, тако да се то веома много одразило на споро и слабо укључивање Мађара у НОП. Мађари су масовније пришли НОП-у тек после ослобођења Београда, када су у приличном броју ушли у састав јединица југословенске армије.

²⁷ Исто

²⁸ Исто

Организована је и бригада „Шандор Петефи“²⁹, као и неколико батаљона од самих Мађара или у заједници са осталим националностима.

Бугарска национална мањина је незнатно учествовала у Народноослободилачкој борби и била је, нарочито на самом почетку устанка, масовно присталица окупације од стране бугарске војске, коју су третирали као своје ослободиоце. Комисија сматра да је то последица политичке и обавештајне борбе која је у периоду између два светска рата вођена између Југославије и Бугарске, као и погрешних политичких ставова који су из Бугарске долазили и у периоду самог устанка.³⁰

Словачка национална мањина у Војводини је у периоду окупације подељена на три дела, тако да је између њих прекинута свака веза. Политика окупатора да изазова братоубилачки рат настојала је да посеје и у овим крајевима мржњу између националности, а нарочито да онемогући сваке односе између Словака и Срба. Користећи постојање такозване Словачке државе на челу са Тисом, окупатор је дао извесна права Словацима како би створио што дубљи раздор између њих и Срба и како би их упутио на борбу против њих. То је привукло један део Словака да приђе окупатору, и то у Срему, где је НОП већ од првих дана узео широке размере. У првим данима устанка, окупатор је успео да уништи и неке словачке партијске организације, што је много утицало на успоравање активизације словачког становништва у редовима НОП-а.³¹

Током 1943 године, Комисија наводи да је ситуација почела да се мења и све више „напредних и поштених Словака“ почело је да се укључује у НОП. Крајем 1944. године формирана је Словачка бригада, у којој је било 2000 припадника словачке националне мањине, а било их је и у другим јединицама. У току НОБ-а погинуло је око 700 Словака као припадника НОВ, а има и неколико стотина ратних војних инвалида.³²

Из свега изложеног, може се закључити да је Комисији било потребно оправдање и кривац за понашање одређених мањина зарад шире политичке подршке у редовима националних мањина, док је главног кривца нашла у руководству старе, односно краљевине Југославије.

²⁹Војводина у борби, (ур) К.Бриндза, Нови Сад 1951.

³⁰АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.2/14

³¹Исто

³²Исто

Правно-политички положај националних мањина у Југославији након рата – поглед Комисије

Нова Југославија је, по мишљењу Комисије, обезбедила равноправни положај свих народа који живе у оквиру њених граница, свих националности које живе као националне мањине на њеном тлу. Националне мањине су уживале сва права која имају сви грађани ФНРЈ, а осим тога, њима су била загарантована права која омогућују њихов несметани даљи национални и културни развој. То су посебна мањинска права, којима се у КПЈ од првог дана поклањала пуна пажња.³³

Комунистичка партија Србије, на свом оснивачком конгресу маја 1945. године истиче у Резолуцији да се пред КПС поставља као основни задатак борба против шовинистичких и хегемонистичких тенденција и то углавном великосрпских, борба за братски однос међу свим националним групама које живе у Србији, Војводини, Косову и Метохији, борба за најпотпуније остварење националних права свих мањина. Истовремено КПС се и даље најодлучније залагала за борбу за чување братства, јединства и равноправности свих народа Југославије.³⁴

У периоду после ослобођења земље, борба за националну равноправност добила је свој пуни садржај, који се остваривао на свим подручјима друштвено-политичког живота. На Другом Конгресу КПС формулисани су непосредни задаци у погледу националних мањина:

1. Доследно се борити за пуну равноправност народа;
2. Обезбедити неспетан и свестран културни развитак националних мањина на њиховом националном језику – отворити школе, организовати курсеве, развити штампу и издавачку делатност;
3. Пружити помоћ за ликвидацију економске заосталости и неразвијености Косова и Метохије, као нужан услов стварне равноправности;
4. Привући у органе власти што већи број људи из националних мањина и кроз учешће у решавању државних питања васпитавати масе;

³³Исто

³⁴Исто

5. Развити партијско-политички рад и примати у Партију најпоштеније и најборбеније елементе из редова националних мањина. Повезати се што чвршће са радним масама и одвојити их од реакционарних врхова који распирују шовинизам.³⁵

Полазећи од овог програма, КПЈ је дала иницијативу за стварање аутономних јединица унутар Народне Републике Србије.

Припадници националних мањина су у свим правима и свим областима живота потпуно изједначени са свим осталим грађанима ФНРЈ. Поред тога, специфична права националних мањина су посебно садржана у различитим државно-правним документима.

Општа права националних мањина гарантована су, пре свега Уставом ФНРЈ и уставима народних република, а конкретизована су у статутима АКМО и АПВ и у појединим законима извршног законодавства.

У уставу ФНРЈ у члану 13. наведено је: „Националне мањине у Федеративној Народној Републици Југославији уживају право и заштиту свог културног развика и слободне употребе свог језика“. У уставу се такође гарантују општа права грађана без обзира на националност: да буду бирани и да бирају, једнакост и равноправност пред законом, доступност под истим условима свих јавних служби, итд.³⁶

Доследно начелу о братству и јединству свих народа на коме су у току Народноослободилачке борбе окупљане шире народне масе свих националности, нова Југославија је одмах након завршетка рата донела „Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње“, који је један од првих послератних такона. У члану 2. тог закона стоји: „Као дело против националне равноправности казниће се и свака агитација, пропаганда и писање, издавање, штампање и растурање списа којима се иде на то да се изазове или распали национална, расна или верска мржња или раздор“.³⁷

У статутима АПВ и АКМО, који су донети у мају 1945. године, у сагласности са основним демократским начелима државног уређења ФНРЈ и Народне Републике Србије, сагласно начелу о праву и заштити културног развика који се посебно обезбеђује националним мањинама, гарантује се равноправност свих народности на овим подручјима, као и посебна права националних мањина. Тако у члану 3. Статута АКМО стоји да се српски и албански језик равноправно употребљавају у свим службама у

³⁵Исто

³⁶Исто

³⁷Исто

АКМО. Поступак пред судовима се води на српском, односно албанском језику. Према члану 25. сваки народни одборник Обласног народног одбора АКМО има право да говори на језику своје народности.³⁸

И у статуту АПВ гарантују се националним мањинама њихова посебна мањинска права: право употребе матерњег језика на судовима и право на тумача ако је то потребно да би се пратио судски поступак, заштита културног развитка и слобода употреба матерњег језика, и друго.

Сва основна национална права која се тичу националних мањина, разрађена су и конкретизована у појединим законским прописима најважнијих закона који су донети у Југославији. Такве ставове садржи и „Кривични закон“, „Закон о кривичном поступку“, „Закон о општем управном поступку“, „Закон о парничном поступку“ и др.

У „Закону о кривичном поступку“, члан 213, „Закону о парничном поступку“, члан 243, гарантује се право странкама, као и другим лицима који учествују у судском поступку да имају право иступања на свом матерњем језику, или пак право на тумача, који се заклетвом обавезује да верно преноси ток расправе. У „Кривичном законнику“ се предвиђају и изванредно оштре мере за лица која не поштују национална права и распирују националну мржњу. У десетој глави која носи назив „Изазивање националне, расне или верске нетрпељивости, мржње или раздора“, члан 119. гласи:

1. „Ко пропагандом, или на други начин изазива или распирује националну, расну или верску мржњу или раздор међу народима или националностима које живе у ФНРЈ, казниће се строгим затвором до петнаест година.
2. Ако се дело из става 1. овог чина врши систематски или искоришћавањем положаја или звања, или ако је услед дела дошло до нереда, вршења насиља или других тешких последица, учинилац ће се казнити строгим затвором.
3. Ко вређањем грађана или на други начин изазива националну, расну или верску нетрпељивост, казниће се затвором до две године“.

У 13. глави истог закона, у члану 148. стоји: „Ко на основу разлике у националности, раси или вероисповести ускрати или ограничи права грађана утврђена уставом ФНРЈ, уставима народних република, законима или другим прописима, или ко на основу ове

³⁸Исто

разлике грађанима даје повластице или погодности, казниће се затвором најмање три месеца, или строгим затвором до пет година“.³⁹

Свим овим правним инструментима, донетим како се сматра од најкомпетентнијих изборних тела, по први пут се у историји националних мањина које живе у Југославији гарантују национална права, пре свега тиме, што су стављени у потпуно једнак третман у правном смислу са свим другим грађанима, а затим што је посебно обезбеђено развијање и њихових националних особености.

У Комисији се наводи да је такав правни и стварни третман националних мањина који обезбеђује потпуну једнакост свих грађана и свих националности, довео донестанка у послератном периоду оних узрока који су раније изазивали међусобну нетрпељивост и мржњу. Створени су услови да националне мањине, уједињене са осталим националностима у Југославији, искрено сарађују, јер их везују заједнички циљеви и заједничка перспектива. Отуда је било очекивано да ће се ти односи и даље развијати у правцу све пунијег разумевања и све присније и свестраније сарадње на општим задацима.

На свим подручјима друштвеног и политичког живота наилазило се на појаве које према Комисији сведоче да се Југославија све више учвршћивала као братска заједница равноправних народа, у којој се и националне мањине осећају као у својој кући. Сматра се да је тај процес је нарочито постао интензивнији са развијањем најразноврснијих видова друштвеног самоуправљања, који су активирали далеко већи број и шири круг грађана, а међу њима и припаднике мањина. У тој општој друштвено-политичкој активности веровало се да они ни по чему нису заостајали за активностима свих других грађана са којима живе.

Стање након рата је судећи по мишљењу Комисије последица врло упорне борбе за изграђивање односа узајамног поверења и сарадње међу народима Југославије, борбе за остварење пуне стварне равноправности у политичком, економском и културном животу националних мањина. Та борба је чешће наилазила на препреке које су биле последица старих схватања и третирања националних мањина, а таква схватања нису у потпуности могла бити ликвидирани и на њихове остатке се може и убудуће наићи, али је битно да

³⁹Исто

су уклоњени основни узроци из којих су се она рађала и да су све напредне друштвене снаге оријентисане да изграђују искрене и братске односе међу свим националностима.

Отуда су по ставу Комисије од прворазредног значаја све мере социјално-економског и просветно-културног карактера, које су после рата оствариване и које су у плану за наредни период, нарочито у подручјима у којима живе мањине. У Народној Републици Србији су у том погледу најкарактеристичнија подручја АПВ и АКМО.

Састанци комисије

За период од оснивања Комисије за националне мањине ЦК КПЈ, децембра 1956. године, па до Петог конгреса ССРНЈ који је одржан од 18. до 22. априла 1960. године, када је Комисија наставила сарадом у овиру ССРНЈ, сачувано је двадесет записника и стенографских белешки са састанака на којима су се разматрали различити проблеми мањинског питања. Састанци нису били редовни, одржавали су се по потреби, а први је одржан 28.2.1957. године.

Састанак 28.2.1957.

Присутни: М. Марковић, М. Брецељ, С. Гигов, С. Стефановић, Г. Тиквицки, М. Цветковић, И. Рукавина, П. Ајтић, Љ. Станимировић, а присуствовао је и Цвијетин Мијатовић.

На првом састанку Комисије разматран је саржај и метод рада, као и нека питања у вези са радом комисија у републикама, оцена прикупљеног материјала и сугестије за даљи рад на основу питања која су у материјалу изнети, као и припрема материјала за израду извештаја за Седми конгрес СКЈ који се односи на мањинску проблематику.

Централни комитет СКЈ је због важности мањинског проблема одлучио да формира Комисију која би се свестрано бавила како проблемима који се односе на националне мањине у Југославији, тако и онима који се односе на југословенске националности које живе у суседним земљама. Комисија је обједињавала и рад појединих служби и установа

које прате ова питања, као што су Секретаријат унутрашњих послова, Секретаријат за просвету и сл. и пружала им политичку помоћ када је то било потребно.⁴⁰

У Југославији пре 1956. године није постојало тело које би комплексно пратило мањинску проблематику. У Македонији и Словенији, при главним одборима Социјалистичког савеза постојале су комисије које су пратиле проблеме Југословена у Грчкој и Бугарској, односно Италији и Аустрији, док је при Главном одбору Социјалистичког савеза Хрватске постојала комисија која је пратила питања националних мањина у Хрватској.⁴¹

На састанцима ЦК Србије и ЦК Македоније, ПК Војводине као и Обласног комитета на Космету претресала су се повремено нека питања из мањинског подручја.

У одељењима унутрашњих послова република пратила су се питања у вези са националним мањинама у Југославији, а у Секретаријату за просвету прикупљен је материјал о мањинском школству. У одељењима СИП-а, а у оквиру реферата за поједине земље, праћена је доста несређено и површно проблематика Југословена који живе као мањине у тим земљама. Међутим, у целини, није било увида о овим проблемима, како о националним мањинама на територији Југославије, тако и о Југословенима ван граница своје земље, нити се зна како су се у републикама пратила и решавала ова питања.

Прикупљени материјал са којим је Комисија располагала на свом првом састанку: „Информација о националним мањинама у Југославији“, „Наше националности у суседним земљама“ и „Нека питања мањинског школства“, су парцијална и непотпуна обрада, најчешће стања и проблема поједине националне групе, сем школства које пружа готово целовит увид.⁴²

На састанку је одлучено да се целокупна садржина рада Комисије подели на два основна сектора:

1. Националне мањине у Југославији;
2. Југословенске националности које живе као националне мањине ван наших граница.⁴³

⁴⁰ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/1

⁴¹ Исто

⁴² Исто

⁴³ Исто

На првом подручју Комисија је настјола да дође до што потпунијег увида у разноврсна питања мањина и да их што потпуније обради. Обрађивала су се партијска, политичка, друштвено-политичка, културно-просветна, школска, привредна, кадровска и друга питања. У решавању свих питања, Комисија се ослањала на комисије у републикама и у ПК-у Војводине и на Обласни комитет на Космету. Поред тога, да би се дошло до потпунијег увида у оквиру читаве земље по неким питањима користиле су се установе које иначе раде на тим питањима, на пример Секретаријат за просвету, Статистички завод и сл. Да би се олакшао посао планирано је формирање три групе, у једној бисепосвећивала пажња албанској, турској и бугарској, у другој мађарској, румунској и чехословачкој и у трећој италијанској, немачкој и аустријској националној мањини. Требало је пронаћи одговарајуће људе који би проучавали прикупљене податке и материјале и помагали Комисији да без застоја ради.⁴⁴

На сектору који обухвата проблематику југословена ван земље, пратила су се основна питања, као што су правни положај, односно признање, употреба језика, администрација, учешће у државној управи, затим школство, политички профил, тј. припадност политичким партијама, политичка активност и др, као и однос према ФНРЈ, односно национално осећање, процес и степен денационализације и др. И на том подручју предложено је да као помоћ Комисији ради три групе: За Италију-Аустрију, Мађарску-Румунију и Бугарску-Грчку-Албанију. До материјала се углавном долазило преко Секретаријата иностраних послова, Секретаријата унутрашњих послова, као и републичких комисија које су више везане за одређене југословенске националности. Сви ти материјали су се систематизовали и разматрали на Комисији.⁴⁵

На тај начин, Комисија је обезбедила да буде у току са свим битним питањима везаним за националне мањине у Југославији и југословенске националности ван земље, да пружи политичку подршку кад је то потребно, и одмах реагује на догађаје као што су политичка реакција мањина на догађаје у матичној земљи.⁴⁶

⁴⁴ Исто

⁴⁵ Исто

⁴⁶ Исто

Састанци 2.3.1957.и 13.3.1957.

Присутни: М. Марковић, М. Брецељ, С. Гигов, С. Стефановић, Г. Тиквицки, М. Цветковић, И. Рукавина, П. Ајтић, Љ. Станимировић, К. Мразовић, Р. Ласло, В. Драгашевић, М. Бојц и Ђ. Пајковић.

Већ 2.3.1957. на састанку прихваћени су предлози са првог састанка и оформљено 6 предвиђених група од којих су се по 3 бавиле националним мањинама у Југославији, односно југословенским националностима ван граница ФНРЈ.⁴⁷ Овај састанак и састанак 13.3.1957. године, бавили су се техничким и текућим проблемима у раду саме комисије.

Састанак 15.3.1957.

На наредном састанку 15.3.1957. године разматрао се програм и план рада Комисије и изнете су кратке информације о актуелним питањима националних мањина. Одлучено је да се програм промени, пошто је наишао на примедбу да у његовим оквирима нема довољно могућности за аналитичку обраду и студиозно проучавање проблема, а такође је примећено да би требало посебно водити рачуна о одређеним специфичностима код појединих националних мањина које утичу на успешно решавање проблема, па је програм допуњен. Одлучено је и да се унесе у план рада Комисије и питање миграције становништва из Егејске Македоније које живи у источним земљама.⁴⁸

Изнета је ситуација мањинских група по републикама од стране републичких комисија. Предраг Ајтић је говорио о Албанској мањини на Космету. Карактеристична је велика заосталост, чак и у односу на неразвијеније области, а забрињавало је то што се то растојање све више повећавало. Тај проблем је био утолико тежи, услед

⁴⁷ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/10

⁴⁸ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/2

прираштаја становништва на Космету који је испред свих просека југословенских подручја. То је утицало и на висок степен незапослености. Социјална структура се веома споро мењала, па се постављало питање квалификовања радника. Недостајало је административних кадрова албанских службеника, као и наставни кадар за школе са албанским наставним језиком, који у већини случајева није имао довољну стручну спрему. Тешко питање је било и питање наставног програма, поготово изучавање националног језика, књижевности и историје. Издавачка делатност на албанском језику и уопште политика према Албанцима није имала координацију рада између република, односно НР Србије са НР Македонијом и НР Црном Гором, па свака република за себе издаје уџбенике и литературу, а иста је ситуација и са штампом.⁴⁹

Ајтић је истакао појаву шовинизма код Албанаца и да је повремено узимао шире размере, што се некад одражава чак и на држање комуниста. Наводи пример када је почео покрет за иселјавање у Турску, активност тих шовинистичких елемената се одразила на један део чланова СКЈ, чак код неких руководећих људи. Највећи проблем представљала је интелигенција, која се све више укључивала у оваквим збивањима. Наводи такође да се не треба подцењивати ни шовинизам који је постојао од стране српске народности и повремено долазио до изражаја. Забрињавала је и активност из Албаније према Космету, која је постајала све већа, наиме покушавало се са убацивањем групи банди које постављају националистичке захтеве.⁵⁰

Ласло Рехак је износио стање код појединих мањина у АПВ. Мађарска национална мањина је углавном живела по градовима и насељима, везана је за производњу и како се закључује самим тим напреднија и културнија. Била је укључена у друштвени и политички живот, учествовала у органима самоуправљања у предузећима, радним задругама и уопште комуналном систему. То је створило одређену атмосферу за ефикасно решавање националних односе. У том периоду се гасе посебна културна друштва и стварају заједничка, а исто се дешава и са школама, школе се све више организују у јединствене југословенске школе, док су до тада биле углавном организоване по језику.⁵¹

⁴⁹Исто

⁵⁰Исто

⁵¹ Исто

Код Румуна општи проблем била је велика заосталост и сиромаштво због неразвијености привреде, заостајали су за околином у којој живе. Искључиво су везани за пољопривреду. Оно што је интересантно навести је да су желели по сваку цену да одрже компактност, па је долазило и до бракова међу рођацима. Општа заосталост и зачауреност је карактеристична и за Бугаре, Русине и Словаци.⁵²

Што се Албанаца у НР Црној Гори тиче, ситуација није била много различита од оне на Космету, дакле велика културна, политичка, економска и привредна заосталост. Школство представља посебан проблем, односно питање школовања женске деце. Деловала је јака непријатељска пропаганда од стране хоца. У тамошњим школама се српско-хрватски језик гледао као страни језик и тежило се да се српско-хрватски постави као наставни језик. То је спроведено како се наводи на тражење самих Албанаца, али је ипак дошло до појединих негодовања од стране интелектуалаца, нарочито учитеља, који би били материјално угрожени преласком на српско-хрватски језик, а неки и јесу остали без посла.⁵³

Политички проблеми са Албанцима у НР Црној Гори су смањени, упркос њиховој појачаној комуникацији са Албанијом, јер се тако стекао увид у тешко стање у Албанији.

На овом састанку је још одлучено да је потребно организовати Комисију за националне мањине и у Црној Гори, као и да се пронађе један третман за Албанску националну мањину у свим републикама. Састанак је прекинут када је председавајући добио информацију да је преминуо Моша Пијаде.⁵⁴

Састанак 29.4.1957.

Присутни: И. Рукавина, М. Брецељ, С. Стефановић, М. Цветковић, П. Ајтић и Љ. Станимировић.

Комисија је била дужна да Идеолошкој Комисији састави извештај за Конгрес. Зато је организован састанак 29.4.1957, на ком је одлучено да се у извештају истакну само најкрупнији проблеми националних мањина у Југославији као и ситуација међу

⁵²Исто

⁵³Исто

⁵⁴Исто

Југословенима ван земље. Такође тај извештај је требало да обухвати и однос ФНРЈ према националним мањинама, односно напредак који је учињен у односу на стару Југославију, али и разлику у третману националних мањина у односу на друге земље⁵⁵, а у првом реду се мисли на источне земље после 1945. године. Итиче се да су у Југославији решавани проблеми мањина принципијелно и без обзира на тренутну ситуацију, док су после Коминформа Југословени прогањани из источних земаља.

Осим извештаја, тема је био и будући рад, и договорено је да проблеме треба решавати према њиховој хитности, али истовремено решавати најактуелније проблеме свих националних мањина. Најхитнији проблем јесте било школство, поготово ако се узме у обзир да се у том периоду планирала реформа југословенског школства. Испланирано је да се тај проблем прво размотри и да се напише елаборат у ком би се истакла питања која треба решити код школства националних мањина, а посебно код Албанаца.⁵⁶

Састанак 13.5.1957.

Присутни: М. Брецељ, П. Рељић, П. Ајтић, М. Цветковић, Т. Буклески и Љ. Станимировић.

Поводом предлога извештаја одржан је састанак 13.5.1957. године. Око извештаја су се углавном сложили, иако је било мањих примедби. Истакао бих примедбу која се односи на део извештаја који се односи на исељавање Турака из Југославије, а као узрок за то се наводе и неке мере које спроводи власт, као што је колективизација, формирање радних задруга и сл. Одлучено је да се нагласи да је исељавање Турака историјски процес, који је почео још 1912. године. Такође бих издвојио примедбу која се односи на део реченице: „излази да је правилна политика Савеза Комуниста“. Наведено је да треба да се истакне да извештај говори о општој политици према националним мањинама, а не само политици Савеза Комуниста. Промењена је и формулација реченице у којој се каже да су припадници националних мањина увидели да се у Југославији изграђује демократија и радничко самоуправљање и да уживају већа права и слободе него што имају масе у њиховим земљама. Формулација је

⁵⁵ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/3

⁵⁶ Исто

исправљена у смислу да су припадници мањина увидели да Југославији, земљи у којој се изграђује социјалистичка демократија и радничко самоуправљање, уживају у суштини друго право и имају другачије могућности него у земљама где тога нема. Овим изменама се избегавала критика на рачун Комисије али и критика на рачун Савеза Комуниста.⁵⁷

И на овом састанку се дискутовао план рада за наредни период и поново истакнут проблем мањинских школа у целини, односно проблеми програма наставе, наставног кадра, уџбеника и сл. Сва та питања требало је решавати у сарадњи са Комисијом за мањинско школство и са представницима републичких комисија.⁵⁸

Албанска национална мањина је готово увек била тема на састанцима, тако и на овом састанку, највише због њене бројности, опште заосталости, и специфичности у језику албанске мањине на Космету, у НР Македонији и НР Црној Гори. Испланирано је да се детаљно размотре политички и организациони проблеми у Савезу Комуниста и Народној Омладини, тј. да се изврши процес измене друштвене структуре и учешће Албанаца у органима самоуправљања. Ова питања, као и питања привредног развитка и остали актуелни проблеми Албанаца су стављена у задатак подкомисији која треба да издвоји и проучи те проблеме и донесе одговарајуће закључке.⁵⁹

Постављено је и питање отварања школе за децу Егејаца у источно-европским земљама. У Пољској је било званично одобрено отварање тих школа са око 3000 деце. Питање је било на ком ће се језику вршити настава, да ли би требало да буде на македонском, или би било боље да то буду пољске школе у којима би се учио македонски, али то питање није размотрено до краја, пошто не спада у делокруг рада Комисије.⁶⁰

У току 1957. године, Чеси и Словаци су одржавали честе контакте са Чехословачком, у већини случајева непосредно и без одређеног програма, па је Комисија одлучила и да се позабави питањем политичке активности Чеха и Словака.⁶¹

⁵⁷ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/4

⁵⁸ Исто

⁵⁹ Исто

⁶⁰ Исто

⁶¹ Исто

Састанак 13.6.1957.

Присутни: И. Рукавина, Љ. Станимировић, Г. Тиквицки, М. Брецељ и М. Цветковић.

Школско питање је први пут озбиљније отворено на састанку 13.6.1957. године на ком је председавајући Иван Рукавина истакао да је састанак по том питању већ требало да буде одржан, али чланови комисије нису добили све потребне материјале из република о којима би дискутовали и јер се ово питање решавало у сарадњи са Секретаријатом за просвету, али је на том састанку виђена иницијатива да се питање мањинског школства што пре нађе на дневном реду Комисије, што се и догодило већ на следећем састанку.⁶²

Састанак 3.9.1957.

Присутни: М. Марковић, И. Рукавина, М. Брецељ, М. Цветковић, С. Стефановић и Љ. Станимировић.

Наредни састанак је одржан 3.9.1957. године, након двомесечне паузе. Као непосредни задатак комисије остало је питање мањинског школства у целини. Закључено је да материјал који је прикупљен до тог састанка, није сасвим довољан да би Комисија могла да заузме начелан став по неким основним питањима мањинског школства као што су стање и проблеми школске мреже на терену где живе националне мањине, затим организациона структура мањинских школа која нису етнички чиста, проблем ступња мањинске наставе, програм и обим специфичног дела у мањинским школама, поготово националне историје и књижевности и сл, као и савладавање српско-хрватског језика у настави. То су питања по којима је Комисија требало да заузме став, а било је потребно прибавити са терена исцрпан материјал о тим проблемима. Коначно је договорено да се након прикупљања материјала о мањинском школству одржи састанак, на који би били позвани и председници републичких

⁶² АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/10

Комисија и Родољуб Чолаковић и Богдан Осолник, како би се и са њима продискутовало.⁶³

Као други проблем издвојен на овом састанку је питање пропагандне делатности међу чешком и словачком националном мањином, али је одложено за наредни састанак.

Важно питање је било како обезбедити информације о актуелним питањима југословенских националности у суседним земљама.⁶⁴ У већини материјала обрађен је само историјат и проблеми из прошлости, док актуелних питања није било, нити је обезбеђено добијање актуелних извештаја. За то је било потребно да се преко Секретаријата иностраних послова организује да амбасаде систематски прате проблеме Југословена и да све информације у вези са тим проблемима преко Секретаријата иностраних послова шаљу Комисији. Такође су организовани и разговори са амбасадорима приликом њиховог доласка у земљу.

Закључено је да се припреми упитник о питањима који су од интереса за Комисију и по којима амбасаде треба да шаљу информације, као и да се дискутује са надређенима из Секретаријата иностраних послова који воде земље које су од интереса за Комисију.⁶⁵

Комисија је на овом састанку такође увидела да није у току увек са свим актуелностима, и у складу са тим навела пример исељавања Турака о којем се мало зна, те је одлучено да се председници републичких комисија за националне мањине задуже да редовно шаљу информације о актуелним питањима мањина које живе на њиховој територији.⁶⁶

Састанак 7.10.1957.

Присутни: М. Марковић, И. Рукавина, С. Стефановић, М. Цветковић, А. Беблер, Першић, „друг из Словеније“ и Љ. Станимировић.

⁶³ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/5

⁶⁴ Исто

⁶⁵ Исто

⁶⁶ Исто

Иако је питање мањинског школства у ФНРЈ било актуелно, и било питање дана када ће оно бити решавано, 7.10.1957. Комисија је одржала састанак на којем је главна тема био положај југословенских националности у Аустрији и мере које ће она спроводити у вези са тим питањем. Повод је био и доношење новог закона о школству националних мањина у Аустрији, па је Комисија желела да продискутује и о евентуалном новом нацрту закона о школству НР Словеније.⁶⁷

Закључено је да закон који је био припреман у Аустрији ускраћује ионако ограничена права Југословена на културном пољу, која су гарантована законима из 1945. године. Суштина новог закона јесте смањивање броја школа у којима је дозвољена двојезична настава на словеначком и немачком језику. Број тих школа од 1945. године био је 106, али у пракси, Комисија је дошла до сазнања да се 1957. године тај број спустио на свега 60 до 70 школа, под притиском аустријских просветних власти, а и поједини учитељи су својеволјно обуставили наставу у школама и без ступања на снагу новог закона. Такође, није више било омогућено средње образовање на матерњем језику. Разумљиво, овакав третман Југословена у Аустрији наишао је на оштру реакцију Комисије. Ипак, постојала су различита мишљења како треба реаговати и како ускладити политику према националним мањинама у земљи са једне стране и према Југословенима ван земље са друге стране и да ли су могућа одређена одступања. Комисија је начелно одлучила да неће одступати од права који су загарантовани Југословенима после 1945. године.⁶⁸

Нацрт закона на овом састанку, челници НР Словеније су изложили усмено. Требало је да се у мешовитим подручјима настава подједнако одржава на словеначком и на језику мањине, по 20 минута на једном и на другом језику, док би се у средњим школама језик мањине третирао као предмет, што се наводи као корисно и за словеначку децу, јер би тако научили страни језик и што би омогућило да се политички помогне Југословенима ван земље, односно да се сличан захтев постави Италији у погледу двојезичног школства.⁶⁹

Састанак 25.10.1957.

⁶⁷ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/11

⁶⁸ Исто

⁶⁹ Исто

Присутни: М. Марковић, М. Брецељ, И. Рукавина, Ђ. Пајковић, С. Гигов, Г. Тиквицки, К. Мразовић и Першић. Поред чланова комисије присуствовали су и Родољуб Чолаковић, Богдан Осолник и Алеш Беблер.

Проблематика везана за мањинско школство се обрађивала се 15 дана након састанка септембра 1957. године, и достављена је 15.10.1957. свима који су присуствовали на састанку 25.10.1957, односно председницима републичких комисија, члановима Комисије и Чолаковићу и Богдану Осолнику, а који је на дневном реду имао само питање школства националних мањина у ФНРЈ.⁷⁰

Дотадашња пракса у решавању проблема који су се односили на школство на језицима националних мањина, била је разнолика чак и у погледу крупних, начелних питања, што је доводило до различитог третирања једне исте националне мањине која живи у више југословенских република. То је указало на потребу да се прецизирају јединствени ставови по најбитнијим питањима у овире читаве ФНРЈ, а у складу са општом реформом школства која је тада већ била у току.⁷¹

Да би се избегло да једна иста национална мањина буде различито третирана у појединим републикама, потребна је била, већ поменута координација рада република, а Комисија би помагала кад год би то било потребно.

Школство на језицима националних мањина није било законски регулисано, а иницијатива да се оно и законским прописима овухвати дошла је из НР Словеније уочи овог састанка. Начелне ствари о школству на језицима мањина је требало регулисати у оквиру Општег закона о систему школства ФНРЈ, који је био у припреми, а републике није требало да доносе за себе никакве прописе по питању мањинског школства пре овог закона.⁷²

Одлучено је да се оформи једно савезно тело на коме би се вршиле консултације при одлучивању о битним проблемима мањинског школства и преко кога би се неуједначена пракса усклађивала и уједначавала.

О проблему наставног језика у школама на језицима националних мањина у дискусији је констатовано да мањинским ученицима треба обезбедити осмогодишње

⁷⁰ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/6

⁷¹ Исто

⁷² Исто

обавезно школовање на матерњем језику. Исто тако би требало омогућити да се у учитељској школи и евентуално гимназији, тамо где за то постоје услови школују на националном језику. У средњим стручним школама, став Комисије је да настава треба да буде на језику федералне јединице. У решавању тих питања водило се рачуна о бројности и компактности појединих мањина као и о томе да се не сужавају права и могућности у погледу општег развитака и укључивања у живот заједно са осталим националностима.⁷³

Изучавање језика федералне јединице у мањинским по мишљењу комисије требало је опочињати већ од првог разреда осмогодишње школе, а где је то могуће и у предшколским установама. Овим је требало да се постигне да савладавање језика федералне јединице у осмогодишњој школи омогући даље школовање на том језику и да се на језик федералне јединице не гледа као на страни језик, што је била пракса.⁷⁴

Према пројекту закона НР Словеније, предвиђало се као обавезно учење и језика мањина за све ученике који живе у мешовитим крајевима, али је Комисија одлучила да се то не може из више разлога наметнути као обавеза, већ да о томе треба да одлуче родитељи и ученици. Дат је предлог да би се евентуално могла увести као факултативна паралелна настава на оба језика.

Наставни програми у школама на језицима националних мањина показивали су знатне разлике у погледу изучавања националне историје и књижевности код појединих мањина. Тежи се да ти програми буду исти као и за све школе у ФНРЈ, с тим што је за ђаке националних мањина требало обезбедити нешто шире изучавање књижевности и историје матичне земље.⁷⁵

Подизању кадрова у мањинским школама је посвећивана велика пажња и до овог састанка су остварени значајни резултати, али у погледу броја, а нарочито стручности одговарајућих кадрова, ове школе и даље заостају, што је последица ранијег недостатка просветног кадра у неким националним мањинама. Одлучено је да се кадровима у тим школама посвети већа пажња и тежиште пренети на стручно оспособљавање постојећих и издизању нових кадрова како бисе задовољиле нарасле потребе.

⁷³Исто

⁷⁴Исто

⁷⁵Исто

Радило се и на омогућавању специјализације у матичној земљи, али је ангажовање страних наставника за наставу на мањинским језицима одбачено.⁷⁶

Што се уџбеника тиче, до 1957. године, издат је велики број уџбеника на мањинским језицима, али потребе нису биле задовољене, па је одлучено да се уџбеници који недостају увезу уз строгу контролу.

За разматрање и усклађивање посебних питања која се тичу школства на мањинским језицима, при Секретаријату за просвету је оформљен и један стални консултативни орган, у који су ушли: председници република и Космета и Војводине, Секретаријата за просвету и културу, СИБ-а и Комисијезанационалне мањине ЦК СКЈ.⁷⁷

Састанак 13.12.1957.

Присутни: Ј. Земљак, М. Цветковић, Љ. Станимировић и Жагар.

Како је питање Југословена у Аустрији и даље било актуелно, Комисија је одржала састанак са амбасадором ФНРЈ у Аустрији, Јожом Земљаком 13.12.1957. године⁷⁸, и од њега тражила да док је још у земљи, достави извештај о ситуацији везаној за југословенску мањину у Аустрији. Ово је био последњи забележен састанак за 1957. годину.

Састанак 14.2.1958.

Присутни: М. Марковић, В. Влаховић, И. Рукавина, С. Стефановић, М. Брецељ, Г. Страхил, Г. Тиквицки, П. Ајтић, Б. Лубеј, А. Сорић, М. Ивековић, Е. Брајник, Петровић, К. Хаџивасељев, Д. Видић и Љ. Станимировић.

Година 1957. је углавном протекла у темама везаним за националне мањине у Југославији, на састанку 14.2.1958. Комисија је говорила о југословенским националним мањинама у суседним земљама и планом израде политичког програма према њима. Имао се увек у виду однос Југославије и суседних земаља када се дискутовало ово питање.

⁷⁶ Исто

⁷⁷ Исто

⁷⁸ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/7

Дошло се до закључка да су се проблеми по овом питању решавали стихијски, односно како су искрсавали у појединим земљама, а план и дугорочна политика пре овог састанка нису постојали. Стога је овај састанак послужио детаљном разрађивању плана политике према југословенским мањинама, као и о посебним програмима за сваку земљу.⁷⁹

Установљено је да се штампа није довољно користила за третирање мањинских проблема. Ни централна ни републичка штампа није, ни у могућој мери разрађивала поједина начела и конкретна питања, већ се по правилу заустављала само на објављивању званичних изјава. Комисија се залагала да се до оређене мере информише јавност и југословенске националности ван граница о југословенским ставовима у вези са појединим питањима. Пропагандна делатност је изостајала нарочито у ситним, дневним питањима. Залагало се за више међусобних гостовања пограничних клубова, као и на обраћање пажње на локалне радио станице и њихов програм.⁸⁰

Сматрало се такође да је било потребно променити дотадашњу помоћ разним организацијама, културним и спортским установама, која је била иста од краја рата па све до 1958. године, а околности су се знатно промениле. У складу са тим, требало је проучити у којој форми би најбоље било пружати помоћ и повећати ефикасност те помоћи, која је свакако могла да постигне боље резултате у оквиру исте новчане суме.⁸¹

Активност република по овом питању је била минимална, што је Комисија одлучила да промени. Свака од република требало је да добија информације о југословенским националностима ван земље, посебно о оним које их највише интересују, а остатак би требало републичке власти да обезбеде својим путем. Наравно, свака активност република требало је да се креће у оквирима утврђених општих ставова и да води рачуна о заједничким југословенским циљевима. Закључено је да би најбоље било да такве иницијативе долазе преко друштвених, политичких и привредних организација и појединаца, а не од званичних органа републике.⁸²

⁷⁹ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/14

⁸⁰ Исто

⁸¹ Исто

⁸² Исто

Закључено је да мора постојати идентичан однос по најпринципијелнијим питањима према Југословенима ван територије Југославије, али да при решавању конкретних питања, разумљиво мора бити разлике. Те разлике су биле условљене приликама у свакој од граничних земаља, а на првом месту политичким односима Југославије и конкретне државе, као и политичком ситуацијом у свету. Наравно, увек требало је имати у виду и активности саме националне мањине у појединим земљама.

Због свега наведеног било је сасвим нереално очекивати да ће степен интервенције и заштите Југословена ван земље бити унифициран. На самом овом састанку је чак и наведено да се у дотадашњој пракси придавала пажња једном случају, тј. мањини у Аустрији, док је потпуно запостављено питање мањина у другим земљама, посебно Грчкој, што ничим није оправдано. Чак се и приликом бављења мањином у Аустрији искључиво обратила пажња на Корушке Словенце, иако су постојали услови за подршку осталих етничких група.⁸³

Када се наводи да се Југославија различито опходи према мањинама у различитим земљама, првенствено се мисли на земље источног блока, у којима је Југославија тежила да побољша третман Југословена од почетка периода нормализације односа 1952. године. У том смислу, односи са Румунијом и Мађарском су знатно бољи, са Албанијом како се наводи никакви, а са Бугарском јако лоши иако постоји нека сарадња. Имајући ово у виду, Комисија је настојала да отклања дискриминацију Југословена тамо где резултати постоје, односно у Мађарској и Румунији, док је у Бугарској и Албанији требало уопште изборити статус мањине за југословенске националности.⁸⁴

Стање у западним земљама, Аустрији и Италији је било знатно боље, јер је југословенска политика успела да окупи прилично тамошње Југословене око једног одређеног програма. Оно што се такође наводи јесте да је примећена већа активност социјалистичке и комунистичке партије у овим земљама, па је Комисија очекивала да ће се мањински политички активисти опредељивати за неку од ове две странке и то је сматрала логичним следом догађаја. Свакако је било битно да мањински активисти

⁸³ Исто

⁸⁴ Исто

одрже своју политичку самосталност и да се оријентишу према партији која им даје гаранције да ће решавати њихове проблеме.⁸⁵

Осврнуло се и на питање егејских Македонаца које је било готово потпуно запостављено. Наводи се да то питање Југославија није покретала јер се сматрало да би само постављање тог питања могло да доведе до раздора са Грчком. Са друге стране, према оцени тадашње грчке штампе, Грци су били врло осетљиви и искључиви у погледу македонске националне мањине. Као најбољи начин за решавање тог питања прихваћен је план да се са развијањем пријатељства Југославије и Грчке, то питање у одговарајућој мери и форми помене.⁸⁶

Недовољно енергично било је и постављање питања мањина у Бугарској, иако су постојали услови за смелије постављање тих питања. Са бугарске стране се истицало питање Балканске федерације, које је служило у суштини да се заташкају и одложе мањински проблеми.

Коначно, на овом састанку одлучено је да се изради општи план основних питања о националним мањинама у суседним земљама, као и конкретни програм активности према свакој појединој земљи. То је требало да уради радна група која би припремила предлог за следећи састанак. Ту групу су чинили представници саме Комисије, и представници републичких комисија.⁸⁷

Састанак 13.6.1958.

Присутни: К. Булајић, Е. Брајник, И. Рукавина, Љ. Станимировић, Ј. Шентјурц и К. Широки.

У наредном периоду Комисија одлучује да ради организованије, стога на састанку 13.6.1958. разматра годишњи план рада, као и актуелна питања као што је одржавање Седмог конгреса Савеза Комуниста Југославије и прерада материјала са тог конгреса и превод на језике мањина.⁸⁸

⁸⁵ Исто

⁸⁶ Исто

⁸⁷ Исто

⁸⁸ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/15

На првом месту разматран је проблем систематског праћења мањинске штампе и публицистике, посебно је дискутовано о институцијама при којима би се то праћење организовало. Одлучено је да то буду Државни секретаријат за информације, комисије за штампу, као и локална политичка руководства, и да се са овим организацијама формира и прецизира начин рада. Што се литературе на мањинским језицима тиче, Комисија је задала себи задатак да улази више у садржајну страну планова издавачких кућа, као и да иницира писање о мањинској проблематици у централној и републичкој штампи. Такође, размотрена је могућност и припреме брошуре о мањинским питањима или више монографија, који су били планирани за неки од наредних састанака.⁸⁹

Интересантно је навести да је на овом састанку констатован недостатак једне институције која би се темељито и професионално бавила питањима националних мањина у земљи и југословенским мањинама ван границе, што представља критику Комисије на свој рачун, односно на резултате њеног рада.

Скренула се пажња на кампању земаља источног блока, која је све више узимала маха. Дошло се до сазнања да се међу мањинама из матичних земаља шири пропагандна литература, о којој се зна врло мало, па је одлучено да се што хитније процени обим и садржина материјала који долази из суседних земаља.⁹⁰

Ставови Комисије о мањинском школству које је раније заузела, требало је да се разраде на Савету за просветна питања националних мањина при Секретаријату за просвету СИБ-а и формулисати их у новом Закону о школству, који се већ налазио пред Савезном народном скупштином.⁹¹

Састанак 13.10.1958.

Присутни: К. Булајић, К. Црвенковски, С. Гигов, И. Рукавина, В. Лековић, Л. Шентјурц, Б. Осолник, К. Широки, Е. Брајник, С. Комар, Г. Тиквицки, Љ. Станимировић, К. Јончић, Г. Жарковић и С. Петровић.

Комисија је константо имала у виду Антијугословенску кампању источноевропских земаља, и састанак 13.10.1958. је био у потпуности посвећен њој.

⁸⁹Исто

⁹⁰Исто

⁹¹Исто

Антијугословенска кампања, која је долазила из источноевропских земаља, варирала је у погледу националних мањина, од иредентистичко-реваншистичке коју су испољавале Албанија и Бугарска до релативно уздрживе која је стизала из Мађарске и Румуније. Комисија сматра да се поновљена антијугословенска кампања разликује од претходне и по томе што је изразитије усмерена на националне мањине. То је обележје кампање која је долазила из Албаније и Бугарске, која се по мишљењу Комисије преплитала са западњачком користивши готово исте паролe. Кампања је ипак наилазила на отпор код свих националних мањина у Југославији и остајала је без жељене подршке.⁹²

Поставило се питање борбе са овом кампањом, и у складу са тим дошло се до закључка да одређена питања морају хитно да се реше. Првенствено је требало оспособити радио станицу Приштина за емитовање на читавом Космету, као и да она функционише ван њега. Затим, лист „Рилинђија“ је требало да постане дневни и уз то, требало је појачати писану пропагандну активност о мањинској проблематици, у којој би се информисало о ставовима и постигнутим резултатима Комисије, као и мерама које следе. Хитно се размотрило и питање издавачке делатности, штампе и уџбеника за мањинске школе, и уз помоћ Савета за просветна питања националних мањина при СИВ-у, питања је требало изнети на неку од следећих седница, као и концепт начелних питања у вези са југословенским националностима ван ФНРЈ.⁹³

Састанак 24.12.1958.

Присутни: К. Булајић, С. Гигов, И. Рукавина, Е. Брајник, Г. Тиквицки, К. Широки, Б. Лубеј, К. Јончић, Петровић, Мијовић, В. Лековић и Љ. Станимировић.

Комунистичкој партији, самим тим и Комисији, било је јако важно да што више припадника националних мањина буду и чланови Савеза Комуниста. О томе се говорило на последњем састанку 1958. године, 24. децембра.⁹⁴ Истиче се да мањински елементи све више учествују у рукавствима, али је несразмеран тај пораст у односу на пораст чланова СК те мањине. На састанку је члан Комисије Воја Лековић истакао

⁹² АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/16

⁹³ Исто

⁹⁴ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/17

да број чланова мањина у руководствима треба да буде одраз квантитета тог чланства. Навео је пример Мађара у Војводини, који нису масовно чланови СК. Дошло се до закључка да је за низак број чланова СК из редова мањина крив, иако знатно смањен, шовинизам и да су потребни велики напори да би се по том погледу нешто променило на боље.⁹⁵

Састанак 15.4.1959.

Присутни: Е. Брајник, К. Булајић, С. Гигов, И. Рукавина, Љ. Станимировић, Г. Тиквицки, Л. Шентјурц и К. Широка. Поред чланова био је присутан и К. Црвенковски.

Детаљније обраде привредног стања подручја на којима живе националне мањине практично није било пре састанка Комисије 15.4.1959. године. Циљ састанка је био да се достигне договор око извршавања анализе подручја на којима претежно живе националне мањине, како би се обезбедио увид у стање и евентуално покренула нека питања, уколико то буде потребно од стране Комисије. Планирано је да се прикупе подаци о стању подручја пред рат, затим непосредно после завршетка рата и развој и резултати у послератном развоју, да би се добила перспектива развоја тих подручја.⁹⁶

Установљени су неки јединствени показатељи таквог стања који ће се обрађивати истоветно. То су национални доходак, број становника, запосленост, број активног и издржаваног становништва итд. На првом месту требало је потпуно јасно прецизирати која су то конкретно подручја.

На овом састанку изнета је критика да се законски прописи који су били актуелни 1959. године, нису спроводили увек и свуда доследно, нити су дејствовали јединствено на подручју читаве ФНРЈ, па је било потребно проверити стање у вези са том страном проблематике националних мањина. Стога се приступило прикупљању информација о националном саставу у изборним органима власти, органима радничког и друштвеног самоуправљања, а посебно је истакнут службенички апарат, посебно онај његов део који има непосредни додир са грађанством, као што су судови, тужилаштво, органи

⁹⁵ Исто

⁹⁶ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/21

реда, просвета, култура и сл. Требало је нарочито обратити пажњу на спровођење принципа двојезичности у администрацији. Познавање оба језика од стране службеника је било важно и било је потребно стимулисање учења језика у том смислу.

Школско питање је поново било неизоставна тема, међутим, овај састанак по том питању није донео ништа ново, осим одлуке да се за увоз књига обезбеди строг критеријум. Ово је последица страха од антијугословенске пропаганде.⁹⁷

Интересантно је да се на овом састанку први пут дискутовало о интелигенцији у редовима националних мањина и о њеном укључењу у друштвени живот Југославије. Не чуди да је на првом месту била важна идејна оријентација тих људи па је донесена одлука да ће ту проблематику Комисија за националне мањине обрадити у заједници са Идеолошком комисијом ЦК СКЈ.

Разматрало се и питање студентске омладине националних мањина, односно прикупљање података о њиховој активности у универзитетским центрима, учествовању у студентском и политичком животу, као и о часописима и литерарним дружинама, клубовима и слично за студенте из мањинских редова. Овакве податке Комисија је требало да прикупи заједно са ЦК-ом Народне омладине и Савезом студената.⁹⁸

Комисија није имала детаљан увид у листове на мањинским језицима, и није их анализирала, као ни радио емисије на језицима мањина. У складу са тим договорено је да се штампа и радио емисије анализирају од почетка 1960. године, што је требало да буде учињено заједно са Комисијом за штампу СО ССРНЈ.

Конечно, на овом састанку је исказана потреба да Комисија треба да стекне увид у најважнија питања у вези са СК, ССРНЈ и НОЈ у погледу националних мањина. Односно, то је значило да је Комисија желела да има комплетан увид у укупно бројно стање мањина у СК као и на руководећим местима, затим казне које су добијали, њихову заступљеност у форумима СК, итд. Такође, желели су да буду у току са укљученошћу и активношћу мањина у ССРНЈ и другим друштвено политичким

⁹⁷ Исто

⁹⁸ Исто

организацјама, и на крају, да имају преглед политичког, културно-забавног живота мањинске омладине кроз НОЈ.⁹⁹

За финансирање потреба мањина, Комисија је располагала са око сто милиона динара. Тај новац је требало да буде распоређен за дотирање уџбеника и лектире, затим за дотирање штампе, тачније мађарских, албанских и италијанских дневних листова, као и дотирање одређене политичке литературе.¹⁰⁰

Састанак 10.11.1959.

Присутни: Е. Брајник, М. Бреџел, К. Булајић, С. Гигов, К. Јончић, В. Лековић, Б. Лубеј, А. Милатовић, С. Петровић, И. Рукавина, Ј. Шентјурц, К. Широка, Г. Тиквицки и Љ. Станимировић.

Када се говори о питању националних мањина у ФНРЈ, али и југословенским националностима ван земље, погранични промет на југословенским границама је играо улогу у оба питања, па му је Комисија детаљније посветила пажњу на састанку 10.11.1959. године, уједно и последњем забележеном за ту годину. Увидело се да постоје погранични контакти који се развијају, што је утицало на укупно побољшање односа међу суседним земљама, као и на побољшање стања националних мањина на обе стране границе. Истиче се да је гранични промет са западним земљама напредовао, док је са источноевропским земљама стагнирао и своди се на граничне саборе, али изражен је оптимизам пошто је било иницијатива за успостављање неких контаката, нарочито због жеље околних земаља да утичу на мањине у Југославији и Комисија упркос иницијативи да се отворе границе, никада није губила ту чињеницу из вида, али је сматрала да се либерализацијом граничног режима могу постићи и значајни позитивни резултати. Наравно један од тих позитивних резултата по мишљењу комисије би било то што би мањине у Југославији увиделе стварно стање у матичним земљама и упореде друштвене и економске прилике у којима сами живе са тим. Тиме би се смањио ефекат иредентистичке пропаганде и других непријатељских активности. Са друге стране, показало се да упркос вишем стандарду неких западних земаља са

⁹⁹ Исто

¹⁰⁰ Исто

којима се Југославија граничи, либерализација граница није доводила до негативних политичких последица.¹⁰¹

Сматрало се да ће се јавити економски проблеми јер ће се са отварањем граница отворити и промет робе и да би о томе требало водити рачуна, посебно ако се узме у обзир да се успостављени односи међу државама тешко смањују или прекидају без тешких последица.¹⁰²

Наведен је пример граничне сарадње са Бугарском, који се сводио на граничне саборе, али се залагало за њихово одржавање услед недостатка малограничног промета.

Састанак 24.2.1960.

Присутни: К. Булајић, К. Мразовић, В. Лековић, Л. Шентјурц, С. Хасани, К. Јончић, К. Широки, Ј. Нађ, Стојовић, В. Мајхен, Е. Брајовик, С. Петровић и М. Мицев.

Година 1960.-а, почела је културно-просветним питањима за Комисију за националне мањине. Састанак је одржан 24. фебруара, а доминирало је поново питање школства. Овога пута иснесена су конкретна достигнућа рада Комисије. Наводи се да је у 1957. години подстакнуто и разбуђено јаче интересовање за учење језика националних мањина, као и упознавање мањинске културе. Томе у прилог иде чињеница да је те године проценат ученика Срба у средњим школама на Космету који се пријавио за учење албанског језика око 80 – 100%.¹⁰³

Остварен је такође принцип двојезичности наставе у неколико места. У Војводини је отворено 13 одељења са двојезичном наставом, од тога су 9 такозвана експериментална одељења и под патронатом Завода за школство Војводине. У Суботици је било 4 одељења, а једно је уведено и у суботичкој Учитељској школи.

У Суботици је увођење ових мера било под директним утицајем средског и општинског комитета, па је по мишљењу Комисије та мера солидно припремљена. Ову

¹⁰¹ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.1/22

¹⁰² Исто

¹⁰³ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.2/1

меру су највише прихватили родитељи радници, па су у њиховим насељима овакве школе и уводили, док су родитељи службеници пружали отпор.¹⁰⁴

Процењено је да овим програмом наставе није био оптерећен, али је било мањка како се наводи пробраног кадра, тј. наставника који су перфектно знали оба језика. У складу са наведеним приступило се стипендирању мањинских кадрова и вршило се проширивање установа које су припремале кадрове, а хитно је требало то учинити у АКМО. У НР Македонији се већ радило на проширивању учитељске школе у Скопљу и на отварању одељења у другим учитељским школама у Охриду и Куманову, у којима је требало да се настава изводи и на албанском језику. Тежило се и да се у стручним школама организује настава на албанском такође, да Албанци не би били приморани да иду у учитељске школе или гимназије. За наставу на турском језику услед малог броја ученика, није се могло ништа предузети. Што се мађарског језика тиче, отворена је катедра за мађарски језик и књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду.¹⁰⁵

Остао је и даље као један од најважнијих задатака у питању школства питање наставног програма, поготово када је реч о историји и књижевности.

Наводи се да је издавачка делатност процветала у Војводини и на Космету након готово деценијске стагнације, а да би је још подстакла, Комисија је предложила убрзан превод мањинских писаца на српско-хрватски.

Поменут је поново проблем радија Приштине и хитност његовог оспособљавања. Истиче се да већина Албанаца слуша радио Тирану, поготово у Црној Гори, а један од разлога је тај што се ниједна југословенска радио станица у тим крајевима Црне Горе није ни чула.¹⁰⁶

Комисија је увидела да би се путем филмова могао остварити озбиљнији и масовнији утицај, и истакла неопходност да се одабрани и домаћи и страни филмови преведу на мањинске језике. Дотадашњи резултат било је синхронизовање 6 филмова на албански језик.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Исто

¹⁰⁵ Исто

¹⁰⁶ Исто

¹⁰⁷ Исто

Састанак 18.3.1960.

Присутни: И. Рукавина, Е. Брајник, М. Брецељ – члан СИВ-а – секретар за робни промет, М. Форте – из одељења за граничну безбедност ДСУП-а, К. Булајић, С. Гигов – председник Комисије за националне мањине ЦК СК Македоније, В. Лековић – председник Комисије за националне мањине ЦК СК Србије, Ђ. Меденица – директор Управе царина ФНРЈ С. Петровић, И. Сион – Вицегувернер Народне банке ФНРЈ, Љ. Станимировић и Г. Жарковић – начелник одељења у ДСИП-у. Ово је први детаљнији записник о присутним члановима.

Већ поменути гранични односи са Бугарском су били битна тема Комисије и често помињани, а на састанку 18.3.1960. се дискутовало о пограничним саборима и сусретима на југословенско-бугарској граници. У току године је договорено 10 сабора на граници, 6 у НР Србији, 4 у НР Македонији.¹⁰⁸ Донесене су одлуке да се на саборима константно побољшава пријатељска атмосфера, али да се избегава упадљива пропаганда, нарочито када је у питању литература која се пласира на штандовима. Примећено је у току 1959. године од стране Комисије да су и Бугари избегавали упадљиву пропаганду највероватније по угледу на југословенску страну. Истакнуто је да на саборима треба да се појаве само срески и општински активисти, а републичко руководство би им указало потребну политичку помоћ.

Примећено је да је бугарски део саборишта увек боље опремљен, па је договорено обезбеђивање боље опреме, на пример шатора, који су код Бугара увек били нови и користили су се само за ту прилику, затим агрегати, озвучење и томе слично.

Требало је на тим саборима пласирати пробарну робу за широку потрошњу. На саборима су често била ангажована мања предузећа која су била лошије опремљена и нису водила рачуна о избору робе коју су излагали, па је Комисија решила да ангажује велика предузећа. Такође, оштро је критиковано мењање цена на више у току дана, које се дешавало ранијих година на саборима, пошто је то могло користити у пропаганди против Југославије, стога је било важно да се роба продаје по економским, али стабилним ценама.¹⁰⁹

¹⁰⁸ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.2/2

¹⁰⁹ Исто

У складу са овим велики проблем је стварала и курсна разлика динар-лев, односно непостојање званичне мењачнице на југословенској страни, на основу чега су појединци зарађивали. Ово питање је делимично решено продавањем робе за леве.

Комисија се противила да на пограничним саборима, који су управо намењени пограничном становништву, појављују лица ван тог подручја, јер је сматрала да би та лица долазила најчешће из шпекулативних разлога.

Било је потребно одредити пограничну зону и издати дозволе за саборе људима који тамо живе и тако олакшати малогранични промет, као и ограничити присуство на саборима, али и одредити права и дужности онога који поседује дозволу, у првом реду политичка, царинска, валутна итд.¹¹⁰

Састанак 4.4.1960.

Присутни: И. Рукавина, Љ. Станимировић, Ш. Али, Е. Брајник, С. Гигов, В. Гузина, С. Комар, В. Мајхен, К. Мразовић, С. Петровић, Д. Стојовић, К. Широки и Г. Тиквицки.

Привреда је поново била тема комисије након годину дана на састанку 4.4.1960. године и што се тиче прикупљања материјала који је био планиран на састанку из априла 1959. године, нису постигнути неки крупнији резултати, па је расправа остала на општем нивоу. На расправи је поменуто да је југ земље најсиромашнији, што је наишло на критику члана Гезе Тиквицког, који је сматрао да теза да постоје проблеми на југу земље неће никоме помоћи јер људи који су тамо живели су то одавно знали и пре него што је Комисија формирана. У складу са тим предложио је да се иде на конкретне предлоге решавања проблема на адресу република и републичких фондова. Одговор председавајућег Ивана Рукавине је био да Комисија не може да улази у чисто економска питања, већ само у политичку страну проблема, односно како се проблем заосталости одређених крајева одражава на националне мањине које тамо живе.¹¹¹

Истакнуто је да не би требало да се стандард мањина изједначава са стандардом матичних земаља, јер да је на пример италијанска мањина добила стандард Италије,

¹¹⁰ Исто

¹¹¹ АЈ, ЦК СКЈ, XVIII К.2/3

дошло би до озбиљне диспропорције. Наравно до мишљења да стандард мањина треба да се изједначи и побољша од оног у матичној земљи мањина долазило је из страха од могућег незадовољства мањина, као и тежње ка евентуалној сецесији.

Проблем Космета је у том смислу више пута поменут. На том подручју је привредни развитак производње у послератном периоду порастао свега дупло, док су из Албаније стизале информације да је тамошња производња од Другог светског рата порасла за чак 12 и по пута. Иако су изражене сумње у ову информацију, она је уз већ постојећи економски, представљала и политички проблем.¹¹²

Овај састанак је био последњи у оквиру ЦК КПЈ, наредни је одржан 30.6.1960. у оквиру ССРНЈ. Комисија је пред на том састанку ставила задатак да ревидира дотадашњи рад у оквиру ЦК КПЈ, као и да установи наредне задатке и методе рада. Међутим што се метода рада тиче, установљено је да неће бити никаквих промена.¹¹³

Закључак

Комисија за националне мањине је била орган ЦК КПЈ и њен суштински задатак је била заправо контрола националних мањина у Југославији. Од свог оснивања, она се бавила питањима која су важна на првом месту за ЦК СКЈ, а у вези са питањем националних мањина. То су била питања чланства мањинских групација у СКЈ, њихове политичке оријентације, њихово учешће у друштвеној управи, администрацији и томе слично. Посебно се водило рачуна о везама мањина са матичном државом и тежило се да се они прекину или бар умање приказивањем бољих услова живота у Југославији у односу на већину суседних земаља.

Тежила је и приказивању готово идеалних и равноправних услова за припаднике мањина у послератној Југославији, али није била у стању да реши проблем шовинизма који се несумњиво јављао, мада је био прикриван, али је често помињан на састанцима Комисије. За било какву врсту шовинизма, по правилу је било оптуживано руководство предратне Југославије, као и великосрпски елементи. Кривица се скидала са припадника националних мањина, а оправдања за поступке неких мањинских скупина

¹¹²Исто

¹¹³Исто

у току рата налажена су поново у предратном режиму који је, према комисији, вршио терор над мањинама, као и у окупатору који је помагао у распиривању шовинизма. Оваквим ставом Комисија је желела да постигне ширу подршку националних мањина послератном режиму.

Мањине су биле одличан инструмент и у спољној политици. Националне мањине у Југославији, као и југословенске националности ван граница своје земље су биле коришћене у том погледу. У овом раду је приказан пример како је бугарска национална мањина коришћена за побољшање односа са Бугарском и смањивање пропаганде из обе државе, као и пример утицаја положаја југословенске мањине у Аустрији на односе Југославије и Аустрије.

На крају, треба истаћи да се на основу рада Комисије за националне мањине ЦК КПЈ, осим увида у саму проблематику мањина, може у приличној мери стећи утисак и о свакодневној унутрашњој и спољној политици, као и о самом друштву тог времена.

Коришћени извори и литература

1. Необјављени извори:

Архив Југославије, Централни Комитет Савеза Комуниста Југославије – Комисија за националне мањине

Архив Југославије, Социјалистички савез радног народа Југославије

2. Литература:

Бранко Петрановић, *Историја Југославије: 1918-1988 Књ. 1-3*, Београд, 1988.

Зоран Јањетовић, *„Националне мањине у Југославији 1918-1941“*, Београд 2004.

Љубодраг Димић, Ђорђе Борозан, *Југословенска држава и Албанци I-II*, Београд 1998.

Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска, Антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, Београд 1995.

Харун Хасани, *Миграције становништва Горе*, Београд 1995.

Војводина у борби, Нови Сад 1951.

Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945 - 1961)*, Београд 2010.

